

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNELMI FELEKEZETEINEK SORSA A KÉSŐSZTÁLINI EGYHÁZPOLITIKA FÉNYÉBEN (1944–1953)

SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA¹

Beérkezett/Received: 2026. március 25.

Lektorálva/Reviewed: 2026. április 20. – 2026. május 2.

Elfogadva/Accepted: 2026. május 8.

DOI: <https://doi.org/10.14232/dsz.2026.1.148-163>

ABSTRACT

The problem inherent in the subject lies in the fact that, although macro-level syntheses on Soviet church policy during the given period have already been produced in both Russian and Ukrainian, comprehensive and primary-source-based studies focusing specifically on the Transcarpathian region remain scarce. This is particularly true if one seeks a historical work that addresses all of the region's traditional denominations and/or churches within a single analytical framework. Accordingly, the primary aim of this study is to examine how the fate of the historical churches of the Transcarpathian region evolved in the late Stalinist period (1944–1953) following the change of power in 1944. We also seek to illuminate the political background that shaped the room for maneuver available to the various churches and denominations, and to demonstrate how, through its regulatory measures, the Soviet regime determined and constrained the everyday lives of believers and the practice of their faith.

Keywords: Greek Catholics, Jews, Orthodox Christians, Reformed Christians, Roman Catholics, Soviet Union, Soviet church policy, Transcarpathia.

ABSZTRAKT

A kérdés problematikája abban érhető tetten, hogy míg orosz és ukrán nyelven egyaránt születtek már makroszintű szintézisek a szovjet egyházpolitikáról az adott időszakban, azonban a kárpátaljai régióról csak elvétve találunk széleskörű, kutatáson alapuló munkákat. Halmozottan igaz ez, amennyiben olyan történeti munkát keresnénk, ahol a vidék minden történelmi felekezetét és/vagy egyházát tárgyalják. Ebből kifolyólag tanulmányunk alapvető célja, hogy bemutassa az 1944-es hatalomváltást követően hogyan alakult a kárpátaljai régió történelmi egyházainak sorsa a késősztyálini időszakban (1945–1953). Arra is törekedtünk, hogy valamennyit megmutassunk

¹ Történész, PhD, a történelemtudományok kandidátusa, egyetemi docens: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Történelem és Társadalomtudományi Tanszék

abból a politikai háttérből, amely befolyásolta az egyes egyházak, felekezetek mozgásterét; illetve érzékeltessük, rendelkezésein keresztül hogyan determinálta a szovjet hatalom a hívők életét, hitük gyakorlását.

Kulcsszavak: görögkatolikusok, izraeliták, Kárpátalja, Szovjetunió, reformátusok, római katolikusok, pravoszlávok, szovjet egyházpolitika.

A TÉMA HISTORIOGRÁFIÁJA

Az általunk feltárt téma kutatottsága ambivalens, ugyanis összefüggő és kronologikus munkákat csak egyes felekezetekről találni, amelyek még így is csak részkutatói témákat tárnak fel. Ezek között azonban megemlítenéd a 2017-ben napvilágot látott, Fodor Gusztáv református lelkész által jegyzett válogatás, amely a korszakban letartóztatott és meghurcolt tizenkilenc református lelkészről szól.¹ Dupka Nándor PhD-hallgató nevéhez kapcsolódik a Pásztor Ferenc római katolikus vikárius elleni bírósági eljárás anyagainak magyar fordítása,² illetve Haklik Sándor római katolikus esperes bírósági anyagaiból készült kivonat magyar nyelvű közlése is.³ A görögkatolikusok sorsáról magyarul Marosi István nevéhez kapcsolódik a legtöbb kiadvány, aki jelenleg a beregszászi székhelyű Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégium igazgatója, egyben a Beregszászi Görögkatolikus Egyházközség lelképásztora.⁴ Ezek közül is kiemelkedő a 2024-ben napvilágot látott, 576 oldalas, A4-es formátumú munkája, amely a szerző ezt megelőző feltáró kutatásainak összegzéseként vagy szintetizáló eredményként is tekinthető.⁵

A téma elsődleges forrásai több levéltárban vannak szétszórva, közülük az egyik leggazdagabb iratanyaggal az Ukrajna Legfelső Hatalmi és Igazgatási Szerveinek Központi Állami Levéltára (Kijev), amely után az Orosz Föderáció Állami Levéltára (Moszkva) és a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Ungvár) rendelkezik releváns feltáratlan dokumentumokkal. Ezek mellett – töredékforrásként – használtuk a Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára (Budapest) egyes dokumentumait is.

Fentiekből kitűnik, hogy tanulmányunk kutatási feladata részben szintetizáló, másrészt tényfeltáró jellegű, mivel az elsődleges levéltári források mellett jelentős számú másodlagos forrással dolgoztunk.

A KÉRDÉS TÖRTÉNETI HÁTTERE ÉS SZAKASZOLÁSA

Kárpátalja felekezeti és vallási összetételéről az utolsó magyar népszámlálás (1941) adataiból tudunk hozzávetőlegesen hiteles képet rajzolni a korszak kezdetére. A statisztikai adatok szerint az akkor 853 949 fős lakosság legnagyobb része (51,0%) görögkatolikus irányzat szerint dicsérte az Urat, míg a második legnépesebb

hívőközösséggel (17,7%) a görögkeleti (pravoszláv) felekezet rendelkezett. Csökkentő rendben jelentős volt az izraeliták (13,6%), a reformátusok (10,7%) és a római katolikusok (9,3%) aránya. Csak az evangélikusok száma maradt egy százalék alatt (0,4%) akkor.⁶ Ezek voltak tehát azok az egyházak, amelyek 1944-ig folyamatosan és szervezett formában működtek, híveiket nem csak papíron látták, hanem ténylegesen rendelkeztek egyházközségekkel, gyülekezetekkel és azok magasabb szervezeteivel. Ahogyan látható, alapvetően keresztény felekezetekről beszélhetünk, ám emellett – bár radikálisan megfogytakozva – még ott voltak az izraelita hit követői is. Utóbbiak képviselői a munkaszolgálatból már 1944 végén, a náci koncentrációs táborokból pedig 1945 elejétől folyamatosan tértek vissza a vidékre. A második világhégés idején elszennvedett holokauszt ellenére nem lehet azt mondani, hogy a visszatérő zsidókat valamilyen kegyben részesítette volna a szovjet sztálini hatalom.

A tárgyalt politikátörténeti periódust három mikro-szakaszra lehet bontani: a háború utáni átmenet időszakára, a szovjetesítés agresszív periódusára (a betöretés korszaka) és a mindenáron-túlélés éveire.

A HÁBORÚ UTÁNI ÁTMENET IDŐSZAKA

Ez a periódus az át- vagy visszarendeződés, illetve az új hatalomnak a megjelenését takarja és az 1944. október, valamint az 1946. január 25. közötti időszakot öleli fel. Kezdetét a szovjet hadseregnek a régióba történt benyomulása jelenti. Szeretnénk kiemelni, hogy szovjet csapatok *nem* felszabadították a területet, hanem megszállták. Az ukrán történetírás fösodrában a mai napig a szovjet történeti narratíva él, miszerint a vidéket a Vörös Hadsereg felszabadította a fasiszta (sic!) német és magyar megszállók uralma alól.⁷ Ehelyett történelmi tény, hogy a 4. Ukrán Front nem áttörte az Árpád-vonalat, hanem a bekerítés veszélye miatt visszavonuló magyar 1. hadsereget követve vette birtokba az üresen hagyott állásokat.⁸ Egyedül Csap városánál bontakozott ki heves fegyveres harc, amely közel egy hónapig tartott. Ez az átmenet a Zakarpatszka Ukraina (Kárpátontúli Ukrajna) nevezetű államalakulat (bábállam) időszakaként vonult be a történetírásba. Mindamellott, hogy Kárpátalja *de jure* nem volt a Szovjetunió része, mégis minden politikai-gazdasági folyamat – amit az *új gazdák* elindítottak – valójában a szovjetesítést testesítette meg. Ez egy különös és ellentmondásos időszak a vidék történetének.

Felekezetek, vallások	Hívek száma	Templomok száma	Egyház- községek	Lelkész, pap, rabbi	Kolostorok száma
Görögkatolikusok	480 000	514	763	381	8
Pravoszlávok	?	157	150	137	19
Reformátusok	91 000	94	93	88	-
Római katolikusok	40 000	68	72	41	8
Izraeliták	10 000	20	20	20	-
Baptisták	1 463	79	81	81	-
7. napi adventisták	700	9	9	9	-
Mindösszesen:	623 643	941	1 188	757	35

1. táblázat: A kárpátaljai felekezetek általános adatai 1945-ben⁹

A fenti táblázat 1945 nyarának adatait rögzíti, amikor az átmeneti Zakarpatszka Ukraina vallásügyi meghatalmazottja elkezdte bekérni az egyházak és felekezetek általános adatait. A kimutatás híven rögzíti a háború utáni Kárpátalja felekezeti rendszerét.

Ahogy említettük, a háborús károk nem voltak jelentősek a vidéken. Erről számolt be egy 1946. október elsejei datálású írott forrás, amelyet egy református lelkész írt jelentés gyanánt: „A háború által okozott külső károk aránylag csekélyek. A templomok épek és a paróchiák is kisebb-nagyobb romlásokkal állnak. Ezek a károk csak helyenként és nem számottevő értékben nehezítették meg az egyház külső életét”.¹⁰ Igen, nem a háborús károk nehezítették meg az egyházak külső életét, hanem maga az új hatalom, amely rátelepedett a vidékre, és erőszakosan kényszerítette rá az ott talált lakosságra saját ideológiáját, szervezeteit, rendszerét.

A háború utáni átmenet időszakának egyik (ha nem a legnagyobb) tragédiája a vidék lakosságára nézve az ún. háromnapos munkára történt elhurcolás (malenykij robot) volt. Írásos forrásokból még nem került elő az egyértelmű oka, de amikor a szovjet hadsereg betört a Kárpát-medencébe, kaphatott valamilyen utasítást a politikai vezetéstől, miszerint a papokat és az egyházakat nem bántathatják. Ez nem azt jelentette, hogy engedélyezték volna számukra korábbi egyházi törvényeik, saját rendszerük és életritmusuk szerinti működésüket. Inkább egy átmeneti szélcsendnek lehet ezt érzékeltetni az egyházak teljes átalakítása előtt. A háromnapos munka címén elindult etnikai tisztogatás (1944. november 18. – 1944. december 5.) során hét református lelkész került a szolvyai gyűjtőtáborba: Aszonyi István, Bartha Tibor, Czírók Béla, Herczegh Kálmán, Kiss László, Kovács József és Zsurki József.¹¹ Semmilyen más felekezet lelkészei, papjai nem kerültek a gyűjtőtáborba, de itt kell

azt is megjegyezni, hogy ezek a lelkészek 1944. december 5-én távozhattak Szolyváról a 4. Ukrán Front parancsnoka, Petrov tábornok rendelete alapján.

Miután 1945 júliusában aláírták a csehszlovák-szovjet államközi szerződést Kárpátalja hovatartozásáról, szinte azonnal elindultak a papok elleni előzetes információgyűjtések és nyomozások, vizsgálatok, letartóztatások. Az első letartóztatott Lőrincz István, Ördalma római katolikus parókusa volt, akit rögtön három évre ítélték.¹²

A SZOVJETESÍTÉS AGRESSZÍV PERIÓDUSA (A BETÖRETÉS KORSZAKA)

Ez a második kiskorszak 1946. január 25-től indult, ugyanis ekkortól lépett életbe Kárpátalján a Szovjetunió és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Alkotmánya és összes törvénye. Ez a dátum jelzi a vidéknek szovjet közigazgatási egységgé történt átalakítását Zakarpatszkaja oblaszty (Kárpátontúli terület) névvel. Pontosan nyomon követhető, ahogyan ettől kezdve a szovjet hatalom kendőzetlenül és feltűnően agresszív szakaszába lépett. Ez az időszak az emberi életet gyötrő, gerinceket törő korszakként vonult be a helyiek emlékezetébe. A korabeli pártsajtó, de maga a lakosság is ekkorra értette meg: nem ideiglenes állapotról van szó, hanem a szovjetek most már beláthatatlan ideig (vagy örökre) itt maradnak Kárpátalján. A vége 1949-re tehető, amikor a vidék egyházait mind a saját arcmására vagy kénye-kedve szerint átalakító hatalom már nem finomkodott: vagy úgy csinálták, ahogy előírta, vagy megvonta a működési engedélyt a lelkészekről, papokról, templomoktól.

A betöretés szinte azonnal elkezdődött, ahogy életbe léptek a szovjet törvények. Moszkvából már 1946. január 27-én megérkezett az Evangéliumi Keresztény-Baptisták (EKB) Össz-szövetségi Tanácsának egyik elnökhelyettese, az USZSZK akkori főpresbitere. Andrejevnek az volt a dolga, hogy a vidék baptistáit egy az egyben *olvassza be* a szovjet államhatalommal ekkorra szorosan együttműködő gyűjtőszervezetbe.¹³ Ezt követően a főpresbiter – február folyamán – Munkácson sorra ült le tárgyalni a többi protestáns kisegyházzal, majd aláíratta velük az önkéntes beépésüket az EKB szervezetébe. Választási lehetőség nem volt.¹⁴

Sajátos megoldást próbált a szovjet hatalom véghezvinni a római katolikus egyházzal, mivel a legjobban az zavarta bennük Moszkvát, hogy szervezetileg Rómának voltak alárendelve. Ez pedig a Szovjetunió kívülről történő irányítást jelentett, amit a szovjet vezetés nem tűrt meg, mert azonnal árulókat látott bennük. A problémát úgy tervezte megszüntetni, hogy létre akart hozni egy saját autokefál római katolikus egyházat Kárpátalján. Az ügy érdekében az 1946. év folyamán, valamint 1947 elején a hatalom emberei szisztematikusan tanulmányozták a római katolikus papok személyiségét: minden egyes plébánossal külön tárgyaltak, próbálták

megkeresni azok gyenge pontjait, ahol meg tudták volna fogni őket. Ezekről a folyamatokról csak közvetett források állnak rendelkezésre, azonban a cél kudarca biztos, ugyanis a vidék római katolikusai élén 1946 áprilisától püspöki helynökként álló Pásztor Ferenc kategorikusan visszautasította a Rómával való szakítást.¹⁵ Ekkor, 1947-ben úgy döntött a hatalom, taktikát vált, s igen gyorsan engedélyezte a Római Katolikus Egyház működését 62 gyülekezettel, 62 templommal, akikhez azonban csak 35 plébános kapott működési engedélyt. Mivel azonban Pásztor Ferenc hallani sem akart sem a Rómával történő szakításról, sem az autokefál kárpátaljai római katolikus egyházzól, 1949-ben letartóztatták, majd 25 év javító-nevelő munkatáborra ítélték. Az atya 1951-ben a kényszermunkatáborban lelte halálát.¹⁶

Karakterisztikusan különös helyzetben voltak a vidék reformátusai, akik teljesen új, szinte ismeretlen felekezetként kerültek a szovjet birodalom kötelékébe, s a hatalom nem tudta hová besorolni őket. Először 1947 elején gondolták úgy, hogy – akár a szabadegyházakat – beolvasztanák a birodalomban akkor már legálisan működő EKB-k közösségébe, amely azonban nem ment végbe.¹⁷ Az 1948. évben végezték el a reformátusok teljes összeírását: a január 1-jei állapot szerint 92 egyházközségben 82 lelkész szolgált.¹⁸ Ennek az évnek júniusában a református gyülekezetek is engedélyt kaptak az állami regisztráció elindítására, amely 1949 januárjára fejeződött be, és a 92 egyházközségből 63 megkapta az állami bejegyzést tevékenységének végzésére, 63 templommal. Ám csak 52 lelkésznek adtak működési engedélyt. A törvény szerint ezt a működési engedélyt 20 helyileg választott gyülekezeti tagnak kellett igényelnie a területileg illetékes tanácsnál, akik aztán később az ún. Húszas Tanácsot alkották.¹⁹ A regisztráció után az államhatalom kategorikusan megtiltotta a hitoktatást, a konfirmációra történő felkészítést és a belmissziót. Tehát a vallásgyakorlást visszaszorították a templom falai közé. A reformátusoknál 1949-ig Bary Gyula egykori beregi esperes volt a szenior, később a területi megbízott. Miután ő lemondott, az egyház belső szervezeti felépítését is megváltoztatta az állam. Ez azt jelentette, hogy a történelmileg kialakult egyházmegyei-esperesi rendszert felszámolták. Utóbbira 1949. december 23-án Ungváron került sor, amikor Gencsy Béla ungi esperest választották *területi* vagy *főesperessé*. Ezzel az eseménnyel felszámolták az egyházmegyéket, az egyházkerületet és a püspöki tisztséget egyaránt.²⁰

A betöretés időszakában elindul a lelkészek, egyházi személyek, papok letartóztatása, majd koncepciók perekben történő elítélése is. Az alábbi 2. táblázatból nagyon jól kitűnik, hogy 1946 és 1949 között sokkal több református lelkészt ítélték el, mint római katolikusokat.

Év	Római katolikus egyház	Református egyház
1946	Dr. Tóth József (Szerednye)	Gönczy Pál (Nagy Dobrony), Balogh Sándor (Eszeny) Narancsik Imre (Nagymuzsaly) Csok József (Kis Bégány)
1947	Horváth Ágoston (Ungvár, Szerednye, Perecseny)	Zimányi József (Rafajnaújfalu) Horkay Barna (Nagyszőlős)
1948	-----	Simon Zsigmond (Asztély), Fekete Gyula (Csetfalva)
1949	Bártfay Kálmán (Nagyszőlős) Haklik Sándor (Beregszász) Hudra Lajos (Huszt, Aknaszlatina) Pásztor Ferenc (Beregszász) Placinger Pál (Királymező, Técső, Visk)	Kovács Zoltán (Tiszaújlak) Husztai Béla (Kigyós) Pázsit József (Munkács) Asszonyi István (Forgolány) Györke István (Beregújfalu) Zsurki József (Nagy Palád) Gulácsy Lajos (lelkészsegítő, Munkács)

2. táblázat: Az 1946 és 1949 között letartóztatott és elítélt papok és lelkészek²¹

A MINDENÁRON-TÚLÉLÉS ÉVEI

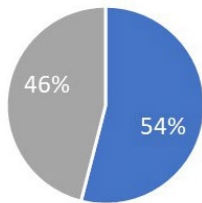
A szovjet hatóságok 1949-re úgy ítélték meg, hogy minden felekezetet sikerült megismerniük, felmérniük és saját elvárásuk szerint átalakítaniuk. A késő sztálini időszak utolsó etapja 1949 és 1953 közé tehető a vidék egyházai számára. Folytatódott a református lelkészek²² és római katolikus papok letartóztatásai, elítéltetései, ám ahogyan a 3. táblázat mutatja, ebben a szakaszban a római katolikusok voltak többségben a letartóztatottak között.

Év	Római katolikus egyház	Református egyház
1950	Árvai Dezső (Újlak), Heveli Antal (Szlatina) Bakó Zoltán (Kisszelmenc) Galambos József (Bene) Tőkés György (Huszt)	Vass József (Técső) Tárczy Dániel (K.Dobrony) Szutor Jenő (Beregszász)
1951	Csáti József (Szerednye) Sörös János (Berezna) Homolya Péter (Kőrösmező) Dr. Tempfli István (Nevetlenfalu) Tindiri Ernő (Bárdháza)	Forgon Pál (Visk)
1952	Dr. Bujaló Bernát (Ungvár)	-----

3. táblázat: 1949–52 között letartóztatott és elítélt papok és lelkészek²³

Amennyiben a késő sztálini időszak letartóztatásait összesítjük, akkor azt láthatjuk, hogy a római katolikus és református egyháztól egyaránt 19-19 lelkészt tartóztattak le. Azonban a római katolikus és a református egyházszervezet számára – a szolgálatban maradt egyháziak számának eltérése okán – nem ugyanazt jelentette a 19 letartóztatott. Ezt az alábbi 1. diagram nagyon jól szemlélteti, ugyanis a 19 római katolikus lelkész az összes papjai számának 54%-át tette ki, míg a reformátusoknál az arány 37% volt.

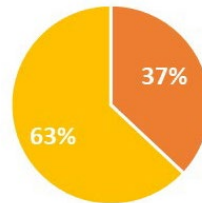
Római katolikusok (35 fő)

■ letartóztatottak

■ itthon maradtak

Reformátusok (52 fő)

■ letartóztatottak

■ itthon maradtak

1. diagram: A letartóztatott és otthon maradt papok aránya²⁴

Pásztor Ferenc vikárius 1949-ben történt letartóztatása után Bujáló Bernáth ungvári parókus lépett a helyébe, akinek az államhatalom megismételte a Pásztornak tett javaslatot, de ő is ugyanazt válaszolta, mint elődje. Így 1952-ben őt is letartóztatták, és elítélték, pedig ekkor már nem volt közvetlen fizikai kapcsolatuk Rómával. Ám a hitbéli elkötelezettség megmaradt, és ezt nem csak az atyák, de a gyülekezetek, az egyes hívek is megélték, s ez irritálta a hatóságokat. Bujáló atya letartóztatása után furcsa állapot alakult ki a római katolikus egyházvezetésben, mivel az állami szervek nem fogadták el a papi közösség által támogatott Szegedi Jenőt hivatalos vikáriusnak, hanem helyette a sokkal lojálisabbnak tartott Mészáros Jánost nevezték ki a római katolikusok élére. A sajátos állapotot nagyon jól tükrözte, hogy míg a kérés az egyházon belül Mészáros Jánosnak lett címezve, addig a választ mindig Szegedi Jenő adta meg egyházi ügyekben.

Kárpátalja keresztény felekezetei/egyházai közül a késő sztálini időszak a helyi görögkatolikusokra volt a legtragikusabb hatással, ugyanis a pártvezetés úgy döntött, hogy felszámolja az 1646-os ungvári unió által a pravoszláv és a római katolikus felekezet összekapcsolásával létrejött irányvonalat. Az ortodoxok gyakran éltek az eufemikus kifejezéssel, miszerint ők csak az *eltévedt* híveket, valamint papjaikat

vezették vissza az Orosz Pravoszláv Egyházba. Ez azonban már 1944. december elején elkezdődött, ugyanis Huszt környékén több görögkatolikus felekezetű településen – a szovjet csapatok jelenlétében – a pravoszlávok templomokat vettek el a görögkatolikusoktól. Ezen erőszakos foglalások száma 1945 végére meghaladta a 60-at. Az 1945-ös egyházi összeírás szerint Kárpátalján a görögkatolikus egyháznak 480 ezer híve, 381 papja, 514 temploma és kápolnája, 321 parókiája és 442 leányegyháza volt.²⁵ A munkácsi püspökség 1947. július végi állapotait a Romzsa Tódor püspök által készített beszámolóból ismerjük, ahol a hívek száma 519 945 főt tett ki, akik vegyesen voltak szlovákok, magyarok, románok, ruszinok és ukránok. Ugyanekkor 264 főt tett ki a papságuk, akik 444 templomban és 568 egyházközségben szolgáltak.²⁶

A pravoszlávokkal történő *újraegyesülés* legfőbb akadálya Romzsa Tódor püspök személye volt, aki elutasította az áttérést. Amikor ezt a szovjet államvédelem tudatosította, akkor a püspök *likvidálását* közlekedési balesetként kiviteleztek (1947. október 27.), ám mivel abba Romzsa nem halt bele, október 31-én a munkácsi városi kórházban megmérgezték. Romzsa püspök halála megnyitotta az utat a szovjet hatóságok számára a görögkatolikus egyház felszámolási folyamatának megkezdéséhez.²⁷ A püspök halála után egy teljes évig ellenállt az egyház: sem árulások, sem aláírások nem történtek. Miután Murányi Miklós vikárius 1949 januárjában kinyilvánította az állami szervek felé, hogy nem egyezik bele a pravoszlávokkal történő egyesülésbe, a hatóságok vele másként oldották meg a kérdést. A helyi hatalom emberei – a belbiztonsági szervek munkásaival egyetemben – 1949. február 17-én betörték az ungvári görögkatolikus püspöki palotába, és másnap egy egyházi nyomtatványra megírták a görögkatolikus püspöki hivatal megszüntetéséről szóló levelet Murányi vikárius nevében, majd rátették a püspöki pecsétet is. E levélnek a megjelenésétől számítják a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye működésének betiltását,²⁸ egyben a tényleges egyházüldözés kezdetét.²⁹ A fennmaradt hagyomány szerint Makariosz kárpátaljai pravoszláv püspökhöz ugyancsak ekkor érkezett küldöttség Beregszászról, amelynek két magyar és két ukrán tagja azt kérte, hogy történjék meg az *újraegyesülés* a pravoszláv egyházzal. A Beregszászi körzet hívei és papjai csak egy kérdést tettek fel Makariosznak: engedélyezi-e nekik párhuzamosan (vagy egymás után) a kétnyelvű liturgiát: az egyiket szláv, a másikat pedig magyar nyelven, ahogy az unitusok alatt volt. Makariosz érsek eleget tett a kérésnek.³⁰ Ez volt az első eset, hogy a pravoszláv egyház tömeges sikert ért el a magyar nemzeti-ségű lakosság körében.

A kárpátaljai görögkatolikus egyház 127 hitvalló papot tart nyilván, akiknek volt annyi lelki erejük, s nem írták alá az átállást, ezért különböző politikai okok miatt letartóztatták, és javító-nevelő munkatáborokba hurcolták őket. Mellettük másik ötven pap szintén nem írta alá, akiket ugyan megfosztottak papi hivatásuktól, de

nem hurcoltak el. Ezek az atyák folyamatos bizonytalanságban éltek, hisz bármikor elvihették őket. És végül 132-en voltak, aki átálltak a pravoszláv egyházhoz.

Mindenképpen szót kell ejteni a vidék pravoszlávjairól is, akik a szovjet csapatok megjelenéséig a Munkács-Eperjesi Görögkeleti Püspökség alá tartoztak, és a Szerb Patriarchátusnak voltak alárendelve. Ahogy arra történt már utalás a római katolikusok kapcsán, a szovjet logika szerint megengedhetetlen volt, hogy idegen országból irányítsák a szovjet állampolgárokat, így már 1944 novemberében elkezdtek a püspökség leválasztását a Szerb Patriarchátusról. 1945 márciusában aztán a *görögkeleti* elnevezést *pravoszlávra* változtatták, és április 20-án az Orosz Pravoszláv Egyház fennhatósága alá rendelték. A területen élő pravoszlávok vezetésére először Nyesztor püspököt jelölték ki, ám a személye ellen beérkezett sorozatos panaszok után őt lemondatták, és helyére Makariosz érseket állították. Az 1. számú táblázatból azonban jól látszik, hogy bár templomaik és pópáik számát tekintve a második legnagyobb felekezet volt, nem ők tették ki a vidék híveinek zömét. Ám miután a második világháborúban a keleti front folyamatosan nyugat felé tolódott, jelentős számú lakosság hagyta el a sík vidék településeit. Ehhez járultak még hozzá a zsidó deportálások miatt üresen maradt lakások és házak, amelyeket 1945-ben a Verhovináról elindított betelepítettekkel népesítettek be. Kutatásaink során feltártuk például, hogy a Beregszászi Városi Népbizottság Elnökségének egy 1945. június 1-jén tartott értekezlete jegyzőkönyvében a Zakarpatszka Ukraina Népbiztosainak Tanácsa utasítására Beregszász városának 150 – a verhoviai falvakból áttelepített – családot kellett befogadnia. Az áttelepítettek közül 1945 nyarán 130 család meg is érkezett a városba (amely a legkisebb mértékben is több mint félezer embert jelentett), akiket elsősorban az üresen maradt zsidó, de magyar házakba és lakásokba is költöztettek be.³¹ Ezek a házak és lakások zömmel minden berendezési tárggyal, bútorzattal el voltak látva, így nagyon sok ruszin/ukrán áttelepített szívesen maradt új lakhelyén. Mivel Kárpátalja határ menti elhelyezkedésüvé vált a Szovjetunióban, ebbe a zónába nagyszámú szláv katonaságot telepítettek be családjukkal együtt; egyben a Keleti-Kárpátok hágóin túlról szláv nyelvű tanítóságot, újságírókat, pártmunkást irányítottak a vidékre; valamint az 1950-es években a Kijevi Geológiai Expedíció orosz és ukrán nyelvű szakmunkásainak jelentős részét telepítették át Beregszász városba. Ezek a mesterségesen gerjesztett népességbetelepítések megtörték és megváltoztatták Kárpátalja akkori városainak nemcsak eredeti nemzeti-ségi, de felekezeti összetételét is. Így ez – már a késő sztálini időszakban – jelentős számú pravoszláv közösséget eredményezett, amihez immár a hatalom által áttért egykori görögkatolikusok is hozzáadódtak. A korszak végére a pravoszlávok tették ki immár a vidék lakosainak zömét.

Végül, de nem utolsósorban az izraelitákról: Dupka György egyik gyűjteményében olvasható, hogy az utóbbi hetven évben a kárpátaljai zsidósággal foglalkozó

kutatók számos alkalommal tették fel a kérdést, vajon hányan tértek haza a vidékre 1945 után? A kérdésre azonban – az általunk tárgyalt időszakban – senki nem tudott még pontos adattal alátámasztott választ adni. Az említett Dupka 6500 és 10 000 közé tette a kárpátaljai származású holokauszt-túlélők számát, melybe a frontról hazatért munkaszolgálatosokat is beleszámította.³² Ugyancsak nála találkozzunk azzal a ténnyel, miszerint az 1944 novemberében a magyarok és németek ellen irányuló etnikai tisztogatás folyamatában a magyarlakta településekre hazatért munkaszolgálatos magyar zsidók tucatjait, valamint a német koncentrációs táborokból kiszabadított túlélőket is – mint volt magyar állampolgárokat – begyűjtötték, és elhurcolták szovjet munkatáborokba.³³ Ez annak ellenére történt, hogy a Kárpáti 88. Határőrezred törzssparancsnoka az operatív tisztek figyelmébe ajánlotta, miszerint „akik katonai behívóval a német-magyar hadseregben szolgáltak és ukrán/ruszin, cseh, szlovák és zsidó nemzetiségűek, ezeket a falvakban és városokban illetve útközben hazafelé tartva, nem kell letartóztatni és a lágerекbe kísérni.”³⁴

Mindezek azonban nem adnak választ arra, vajon hány izraelita tért vissza és élt a korszakban Kárpátalján. A szovjet hatóságok hivatalos iratai is csak hozzávetőleges adatokkal éltek, és a vidékre visszatértek számát 9–10 ezerre saccolták.³⁵ Kutatásaink iránya szerint Beregszász városáról rendelkezünk bizonyos számszerű adatokkal a kérdés kapcsán, mely szerint 1945. február 14-én – a munkaszolgálatot túlélő és Beregszász városába visszatért zsidó férfiak a területileg illetékes állami hatóságnál bejegyeztették a Berehovói Izraelita Ortodox Hitközséget a 102. szám alatt.³⁶ A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának 1945. április 20-án kelt, *Az egyházi vagyronról* szóló rendelete az egyházakat megfosztotta jogi személyként birtokolt tulajdonuktól (azok a hívek tulajdonába mentek át). A helyzet változásával az izraelita hívek immár május 15-én a Beregszászi Városi Népbizottság (BVNB) – 2865/145-IV. szám alatt – a Berehovói Izraelita Ortodox Hitközségnek és az azon belüli Szentegyletnek (Chevra Kadisha) visszaadta a tíz ingatlanját, illetve a jelenlegi Tamás Mihály (akkori Esze Tamás) utcai temetőt és a hozzá tartozó épületeket.³⁷ Az idézett BVNB Elnökségének jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy 1945. június 1-jei állapot szerint a lágerekből és a frontszolgálatról közel 1500 beregszászi zsidó tért vissza, akiket a város fejenként egyszeri 500–1000 pengő segélyben részesített, de további – vagy folyamatos – segítséget nem tudott számukra adni.³⁸ Ezen adaton túl semmilyen települési megosztást nem találtunk eddig a szovjet hatalom által az egyházakat és felekezeteket felügyelő hivatal – Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsának (VKÜT) – kárpátaljai ügyvezetőjének, Szergij Ljamine-Agafonovnak a beszámolóiban. A hivatalnok 1946. december 18-i beszámolójában is arról írt, miszerint még nem sikerült az izraeliták gyülekezeteinek számát (sem) feltárnia.³⁹ Ehhez kapcsolódik az a tény, miszerint a vidékre visszatért zsidók közül éppen a beregszásziak

állították fel az első emlékművet 1946-ban, amelyet a holokauszt áldozatainak szenteltek, s amely héber-magyar nyelvű feliratot kapott.⁴⁰

Kárpátalján 1948 nyarán 20 izraelita gyülekezet működött,⁴¹ de csak egy – a beregszászi – rendelkezett hivatalos (állami) működési engedéllyel,⁴² mivel ekkorra radikálisan lecsökkent a vidék zsidó lakosságának száma. A hivatalos szervek a zsinagógákba járók összlétszámát folyamatosan figyelték, s a kimutatás szerint az 1946 elején rendszeresen zsinagógába járó 6998 főből 1948 végére 4000 maradt.⁴³ Ez pedig három év alatt közel 3000 zsinagógába járó zsidó eltűnését regisztrálta.

Mikor az 1948 májusában megalakult Izrael állam nem szovjet-irányultságot választott, a szovjet pártvezetés teljesen megtiltotta a zsidó kivándorlást az országból, egyben nyílt antiszemita kampányt hirdetett a kozmopoliták ellen, amely alatt egyértelműen az izraelitákat, zsidókat értette. Ez az államilag gerjesztett hadjárat – Sztálin haláláig – félreérthetetlenül Izrael-ellenes irányultságot mutatott. Hiába nem hagyhatták el az országot a zsidók, a zsinagógákat látogató izraelita hívők száma évről évre csökkent. Erről a VKÜT egyik hivatali jelentésében találunk valós számokat az 1949–1951. évre vonatkozóan, amelyet a 4. táblázat láttat.

Év	Templomban megjelentek száma (fő)
1949	2 700
1950	2 100
1951	1 200

4. táblázat: Zsidó újkör a kárpátaljai zsinagógákba látogató hívők számának alakulása 1949–1951 között⁴⁴

A zsinagógába rendszeresen járókról a hivatal olyan pontos nyilvántartást vezetett, amelyben azt is jelezték, hogy azok 15–20%-a nő volt. A folyamatos és rendszeres megfigyelések azt is kimutatták, hogy 1951-re jelentősen visszaesett a templomba járók száma.⁴⁵ A sztálini időszak végére egész Kárpátalján mindösszesen három hivatalosan működő izraelita hitközség, templom és rabbi maradt.

ÖSSZEGZÉS

Végül elmondható, hogy az új hatalom a vidéken kettős mércével bánt a felekezetekkel, ugyanis a pravoszláv egyházat támogatta; a számára ismeretlen nyugati keresztény felekezetek (református, római és görögkatolikus) egyik részét próbálta beolvasztani a pravoszlávba (ahogyan a görögkatolikussal tette) vagy a baptistába (ahogy a reformátusokkal próbálta), vagy – mint a római katolikusokat – autokefállá szerette volna tenni, vagyis hogy annak püspöke hierarchikusan ne tartozzon a

római pápa fennhatósága alá. Végül – az állam által támogatott pravoszlávon kívül – öt történelmi egyház/felekezet maradt Kárpátalján 1953-ra, melyek adatait az 5. táblázat szemlélteti.

Felekezet	Bejegyzett egyházközség	Templom és imaház	Engedéllyel rendelkező lelkészek	Be nem jegyzett egyházközségek
Reformátusok	63	63	52	28
Római katolikusok	60	60	22	1
Baptisták	29	27	28	1
Hetednap adventisták	10	10	10	2
Izraeliták	3	3	3	2
Mindösszesen:	165	163	116	32

5. táblázat: Felekezeti megoszlás Kárpátalján 1953. június 1-jei állapot szerint⁴⁶

Amennyiben az 5. táblázat alapadatait összevetjük az 1. táblázatban található 1945. évvel, akkor azt látjuk (a pravoszlávokat nem számolva), hogy a szovjet hatalom minden téren visszaszorította a felekezetek mozgásterét, hiszen az akkori 1215 gyülekezetből mindösszesen 165 maradt, a 813 templomból 163 üzemelt rendeltetésszerűen, míg a 693 papból/lelkészből 116 fő kapta meg a szolgálati/működési engedélyt. Emellett a korszakban 19–19 református lelkészt és római katolikus papot tartóztattak le, és ítélték 5-től 25 évig terjedő kényszerszolgálatára, akik közül öten mártírokká váltak: Haklik Sándor †1949/50 (római katolikus, Beregszász); Pásztor Ferenc †1951 (római katolikus, Beregszász); Narancsik Imre †1948 (református, Nagymuzsaly); Balogh Sándor †1948 (református, Eszeny); Szutor Jenő †1951 (református, Beregszász).

JEGYZETEK

- 1 Fodor Gusztáv: *Akik a nagy nyomorúságból jöttek... A sztálini diktatúra koncepciós pere kárpátaljai református lelkeszek ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján. Peranyagok, életrajzi adatok, fényképek. Kárpátaljai Református Egyház – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, H.n., 2017.*
- 2 Dupka Nándor: *Pásztor Ferenc vértanú „Hitét nem tagadta meg, inkább a halált választotta”. A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház hitvallói (1945–1991). Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2024. (a továbbiakban: Dupka, 2024)*
- 3 Dupka Nándor: Ki volt Haklik Sándor? A kisértő római katolikus esperes letartóztatása, koncepciós pere, vértanúhalála. In: Dupka György – Zubánics László – Zékány Krisztina (szerk.): *„Orosz földön meggyőződve...”: a Gulág-GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján, 2022. A Szolyvai Emlékparkbizottság évkönyve. Szolyvai Emlékparkbizottság, Ungvár, 2023. 99–113.*
- 4 Marosi István: *Görögkatolikus magyarok Kárpátalján. Beregszász, Szent Miklós Egyesület, 2014.; u.ő: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945. évi sematizmusa. BIGKKL, Beregszász, 2020.; Uő: «...sokat „családizunk” és jelelvenitjük a régiéket». A görögkatolikus papok és családjaik üldöztetése Kárpátalján a kommunizmus évtizedeiben (144–1989). In: Bali, J. – Deáky, Z. – Vámos, G. (szerk.): *Családok a kitelepítés árnyékában. Budapest, ELTE BTK, 2022.; Marosi István, Marosi Anita: A történeti Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papi névtára. BIGKKL, Beregszász, 2023.**
- 5 Marosi István: *Katakombaszolgálat Kárpátalján. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a kommunista egyházüldözés időszakában (1944–1989). Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Beregszász–Budapest, 2024.*
- 6 *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000.*
- 7 Офіцинський, Роман: Закарпаття в Другій світовій війні, *Освіта Закарпаття*, 18(2017/25–26), 37–38.; Грицюк, Валерій; Лисенко, Олександр: Завершальні операції Червоної армії на території України, *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. – Вип. 3 (5) 2014, 7–18.; Бисага Ю. М. *Закарпатська Україна 1944– 1946* [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ В-во «Наукова думка», 2005. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zakarpatska_Ukraina_1944_1946; Данилюк Д.Д., Міщанин В. В. Возз’єднання Закарпаття з Українською РСР в оцінці вітчизняної історіографії (1945–2013), *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*, вип. 2 (31), 2013, 167–177.
- 8 Szabó József János: *Az Árpád-vonal. A magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944. Timp Kiadó, Budapest, 2002. 20, 198.*
- 9 A táblázat a szerző saját szerkesztése a következő források alapján: 1/ *görögkatolikusok* – Marosi István (szerk.): *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945. évi sematizmusa. Beregszász, Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, 2020, 37., 40.; 2/ pravoszlávok* – Goszudarsztvenij Arhiv Rosszizskoj Federácii (a továbbiakban: GARF) / Orosz Föderáció Állami Levéltára, Moszkva, Fond 6991., opisz 3., gyelo 1114., ark. 167.; 3/ *reformátusok* – Derzsavnij arhiv Zakarpatszkoji oblaszti (a továbbiakban: DAZO) / Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Ungvár, Fond 1490., op.1., od.zb.9. ark.5–6, 9–11.; 4/ *római katolikusok* – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Kyiv (a továbbiakban: TsDAVOVU) / Ukrajna Legfelső Hatalmi és Igazgatási Szerveinek Központi Állami Levéltára, Kijev, Fond 4648, opisz 4, szprava 17, ark.16.; 5/ *izraeliták* – GARF Fond 6991., opisz 3., gyelo1114., ark.125.; 6/ *baptisták és hetednapi adventisták* – Uo., gyelo1112., ark.5.
- 10 Jelentés az Zakarpacka Ukrajnai Magyar Református Egyház helyzetéről, 1946. október 1-i állapot szerint. Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára, Budapest, 2.f. fond, 41.d. 1947/1726. 3.
- 11 *Egyházüldözés Kárpátalján 1944–1991. Összeállította: Dupka György. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2017, 41.*
- 12 Uo., 9.

- 13 Белякова, Надежда. Всесоюзный совет евангельских христиан-баптистов – продукт и заложник сталинской религиозной политики. In *Конфессиональная политика Советского государства в 1920-50-е годы: Материалы XI международной конференции*. Москва, 2019, 427.
- 14 Лешко О. Державна політика і протестантські громади Закарпаття в 1946–1949 роках. In *Carpatika-Karpatika*, 2002. Вип.20: Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. 105–114.
- 15 TsDAVOVU Fond 4648, opis 4, szprava 105, ark.18.
- 16 Dupka, 2024. 152.
- 17 Erről bővebben lásd: Szamborovszkyné Nagy Ibolya: „Többet tenni most nem lehet. Irattárba!”: A kárpátaljai reformátusok és az orosz baptisták egyesülési/együttműködési történetéről (1947). In: Kiss, Réka – Lányi, Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2019*. Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutató-intézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2020, 377–398.
- 18 Войналович, Віктор: Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Світогляд, Київ, 2005. 650, 680.
- 19 A Húszas Tanács a szovjet rendszer által elfogadott ortodox egyház gyülekezetszervezési rendszerének kiterjesztése volt minden más felekezetre, amelynek értelmében 20 helyileg választott gyülekezeti tag képviselte az egyházközségeket az állam felé. Tagja volt a gondnok, a jegyző, a kántor, a harangozó, a pénztáros és a presbiterek.
- 20 TsDAVOVU, Fond 4648., op. 4., szpr. 66., ark. 2–3.
- 21 A táblázat a szerző szerkesztése az *Egyházüldözés Kárpátalján*, 9, 43–45. adatai alapján.
- 22 1946 és 1951 között 18 református lelkészt és egy lelkész-segítőt tartóztattak le és ítélték 4 és 25 év közötti, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre. A református lelkészek letartóztatásokról bővebben lásd: Fodor, 2017. 108–111.
- 23 A táblázat a szerző szerkesztése az *Egyházüldözés Kárpátalján*, 9.; Fodor, 2017. 526–587. adatai alapján
- 24 A diagramokat a szerző szerkesztette, *Egyházüldözés Kárpátalján*, 9. Fodor, 2017. 526–587. adatai alapján
- 25 Marosi, 2020. 40.
- 26 DAZO, Fond 151., op.23., od.zb.3387. ark.5.
- 27 Marosi, 2024. 182.
- 28 Szabó Konstantin: Boldog Romzsa Tódor vértanú püspök. A Munkácsi görögkatolikus egyházmegye hitvallói és vértanúi. *Rubicon*, 30. évf. (2019) 6. sz. 72.
- 29 Marosi, 2024. 186.
- 30 GARF, Fond 6991., opis 1., gyelo 526., ark. 23. Elérhető: [http://www.balassiintezet.hu/attachments/article/562/A%20karpataljai%20gorog%20katolikus%20egyhazi%20felszamolasa%20az%201940-es%20evben%20\(Goncz~.pdf](http://www.balassiintezet.hu/attachments/article/562/A%20karpataljai%20gorog%20katolikus%20egyhazi%20felszamolasa%20az%201940-es%20evben%20(Goncz~.pdf) (2025-08-20).
- 31 DAZO, Fond P-14., op.1., od.zb. 73., ark. 12.
- 32 Dupka György: „Ne ítéljete el ...!” Zsidó népiítés, antiszemita üldözés Kárpátalján a náci és a kommunista eszmék nevében (1938–1991). Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2015, 240.
- 33 Uo., 242.
- 34 Uo., 243.
- 35 DAZO, Fond P-195., op. 7., od.zb. 36., ark. 5.
- 36 Goldberger Tamás: *Egyszer volt beregszászi zsidó polgárok. Szemelvények Beregszászban és vonzásokörzetében egykor élt zsidók életéből*. Gabbiano Print Kft., Budapest, 2021, 178.
- 37 Uo., 179.

- 38 DAZO, Fond P-14., op. 1., od.zb. 73., ark. 12.
- 39 TsDAVOU, Fond 4648., op. 4., od.zb. 17., ark. 7.
- 40 Goldberger, 2021. 182.
- 41 TsDAVOU, Fond 4648., op. 4., od.zb. 42., ark. 191.
- 42 Uo., 193.
- 43 Goldberger, 2021. 185.
- 44 A táblázat a szerző szerkesztése a DAZO, Fond P-195., op. 6., od.zb. 33., ark.129. adatai alapján
- 45 Uo., 129–130.
- 46 A táblázat a szerző saját szerkesztése a GARE, Fond 6991., op.3., delo 1114., ark. 167. adatai alapján.